

Marcin
ŻYNDA

**Problematyka prasoznawcza na
III Ogólnopolskiej Konferencji
Naukowej „Niewygodne dla władzy.
Ograniczanie wolności słowa na
ziemiach polskich od wieku XIX
do czasów współczesnych”
(Toruń, 8–9 listopada 2012)**

*Problems of press studies at the 3rd General
Conference “Troublesome for the authorities: Freedom
of speech restrictions on the territory of Poland since
the 19th century” (Toruń, 8–9 November 2012)*

Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu po raz trzeci zorganizował Ogólnopolską Konferencję Naukową „Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych”, która odbyła się w dniach 8 i 9 listopada 2012 roku. W skład komitetu naukowego konferencji, którego przewodniczącą była prof. dr hab. Grażyna Gzella, weszli: prof. dr hab. Janusz Tondel, dr hab. Ewa Głowacka, prof. UMK, prof. dr hab. Jacek Gzella oraz dr Dorota Degen.

Intencją organizatorów konferencji było skierowanie uwagi środowiska naukowego na różnorodne formy ograniczania wolności słowa, zarówno te stosowane w dwóch ostatnich stuleciach, jak i w XXI wieku. Tematyka ta spotkała się z dużym zainteresowaniem badaczy. Może o tym świadczyć fakt, że podczas dwóch dni konferencji wygłoszono w sumie 31 referatów, przygotowanych przez przedstawicieli szesnastu wyższych uczelni i innych instytucji naukowych z całego kraju. Najliczniejsza grupa wystąpień dotyczyła lat 1944–1989. Było ich aż piętnaście. Siedmiu referentów prezentowało zagadnienia dotyczące okresu sprzed 1918 roku, cztery wystąpienia odnosiły się do rzeczywistości po 1989 roku, trzy związane były z okresem dwudziestolecia międzywojennego, a dwa dotyczyły równocześnie dwóch okresów historycznych. Wśród prezentowanych kwestii znalazły się m.in. te, doty-

często uregulowań prawnych służących kontroli słowa, praktycznych przejawów działalności organów władzy za tę kontrolę odpowiedzialnych oraz skutków wprowadzanych ograniczeń. Problematyka ta była rozpatrywana na różnych płaszczyznach. Referaty obejmowały zagadnienia z zakresu prasoznawstwa, dotyczyły rynku książki, twórczości literackiej, funkcjonowania mediów elektronicznych, kartografii czy muzyki rozrywkowej. Niektóre z nich w sposób syntetyczny prezentowały np. całokształt uwarunkowań prawnych istniejących w danym okresie, strukturę organizacyjną, cele i zadania instytucji ograniczających wolność słowa, bez wskazywania ich wpływu na rynek prasy i czasopiśmiennictwa, który także podlegał ich kontroli.

Po uroczystym otwarciu rozpoczęły się obrady plenarne. Przewodniczyli im przedstawiciele organizatorów spotkania: prof. dr hab. Grażyna Gzella, a po przezwaniu, prof. dr hab. Jacek Gzella. W ramach sesji przedpołudniowej wygłoszono osiem referatów, wśród których połowa dotyczyła zagadnień z zakresu prasoznawstwa.

Jako pierwszy wystąpił dr Henryk Bałabuch z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Temat jego referatu brzmiał: „«Równość? Jedność? i Niepodległość?» a wolność słowa w powstaniu styczniowym — próba konceptualizacji”. Dotyczył on sporów o zakres wolności słowa w warunkach konspiracji, w których tajna prasa polska, wydawana przez niektóre obozy polityczne i światopoglądowe, była nie tylko „niewygodna” dla władz rosyjskich, ale niekiedy także i dla polskich władz powstańczych. Drugi z referentów — prof. dr hab. Jacek Gzella — przybliżył zagadnienia związane z wprowadzeniem cenzury prewencyjnej w 1920 roku w Wielkopolsce. Kwerenda w Archiwum Państwowym w Poznaniu umożliwiła odtworzenie poszczególnych etapów dotyczących zarówno wprowadzenia w związku z trwającą wojną polsko-bolszewicką cenzury prewencyjnej w Wielkopolsce, jak i jej zniesienia. Kolejny referat związany z zagadnieniami czasopiśmiennictwa wygłosiła dr hab. Agnieszka Cieślakowa z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Poświęcony on został działalności Januarego Grzędzińskiego — redaktora warszawskiego tygodnika „Czarno na białym”. Periodyk ten z powodu antysanacyjnej i lewicującej publicystyki podlegał licznym konfiskatom i napotykał na utrudnienia w kolportażu w okresie międzywojennym, w okresie zaś PRL nie dopuszczono do jego wznowienia w 1957 roku. Czasów współczesnych dotyczyło wystąpienie „Nie formatujemy świata wedle jednej doktryny” dr hab. Jolanty Chwastyk-Kowalczyk, prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Autorka scharakteryzowała niszowy, nie ograniczony żadną formą cenzury (obyczajowej czy kościelnej), rynek czasopism o sztuce, funkcjonujący w Polsce po 1989 roku. Składa się na niego 116 niskonakładowych periodyków, spośród których znaczną część stanowią pisma mające zasięg lokalny i ukazujące się nieregularnie.

W godzinach popołudniowych obrady odbywały się jednocześnie w ramach dwóch sekcji. Pierwsza, pod przewodnictwem dr hab. Jolanty Chwastyk-Kowalczyk, prof. UJK i dr hab. Grażyny Wrony, prof. Uniwersytetu Pedagogicznego im.

KEN w Krakowie, poświęcona była zagadnieniom wolności słowa w okresie zaborów, I wojny światowej i dwudziestolecia międzywojennego. W ramach niej wygłoszono siedem referatów, z których sześć dotyczyło prasy i czasopiśmiennictwa.

Pierwszy spośród referentów, dr Tadeusz Pólchłópek z Uniwersytetu Rzeszowskiego, przybliżył sylwetkę i działalność Leszka Dunina Borkowskiego — dziewiętnastowiecznego poety i wydawcy. Oddziaływanie jego twórczości, krytycznie nastawionej do władzy świeckiej i duchownej, było znacznie ograniczane przez ówczesną cenzurę. Twórca ten próbował jednak walczyć z przeciwnościami, np.: publikując swoje dzieła we fragmentach, a także wydając je poza granicami zaboru austriackiego. Jako druga z referatem „Niewygodne dla pruskiej władzy. Życie kulturalne w Bydgoszczy w II połowie XIX i pocz. XX wieku” wystąpiła dr Monika Opióła-Cegiełka z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Jednym z najważniejszych aspektów jej prezentacji było przedstawienie trudnej sytuacji polskiego czasopiśmiennictwa wspomnianego okresu, które podlegało pruskiej cenzurze rewolucyjnej i napotykało na utrudnienia w kolportażu. Referat ks. dra Andrzeja Kalety (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) stanowił prezentację aktywności społecznej i wydawniczej księdza Stanisława Stojalowskiego — duchownego katolickiego, który prowadził szeroko zakrojoną działalność ludową w Galicji w drugiej połowie XIX wieku. Doceniając znaczenie prasy, Stojalowski został redaktorem pism: „Wieniec” i „Pszczółka” i głosił na ich łamach „niezależne poglądy w kwestiach społecznych i ekonomicznych”. Spotykały się one z potępieniem władz duchownych i owocowały utrudnieniami w prowadzeniu działalności wydawniczej. Przedstawiciel Uniwersytetu Łódzkiego — mgr Kamil Śmiechowski — przedstawił referat: „Zrywy i represje. Rola cenzury i władz carskich w dziejach prasy łódzkiej do roku 1914”. Stanowił on syntezę historii polskiego czasopiśmiennictwa wydawanego w Łodzi w okresie zaborów, ze szczególnym uwzględnieniem działań carskiej cenzury, która doprowadzała do konfiskat i zawieszania polskich periodyków. Tematyka represji związanych z działaniami cenzorskimi była kontynuowana w następnym wystąpieniu, w którym prof. dr hab. Grażyna Gzella zaprezentowała działania niemieckiego wymiaru sprawiedliwości wobec polskich pism. Referentka przybliżyła procesy prasowe z lat 1910–1915, wytoczone redaktorom odpowiedzialnym periodyków wydawanych w niedużych miastach ówczesnych Prus Zachodnich. Oskarżano ich m.in. o obrazę i podburzanie do gwałtu, a owocem procesów były liczne kary finansowe. Jako ostatni w ramach sekcji pierwszej wystąpił dr Adam Ruta (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie). Jego referat dotyczył funkcjonowania krakowskiego systemu nadzoru nad prasą w latach 1923–1939 i podejmowanych przez ten system działań wobec jednostówek. Do najczęstszych przewinień ich wydawców należało publikowanie treści antyrządowych, antyustrojowych i obraźliwych dla władz.

Obrodom sekcji drugiej przewodniczył dr Michał Rogoż z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Obejmowała ona siedem wystąpień, dotyczących

okresu od 1944 do 1989 roku. Trzy spośród nich — w różnym stopniu — wiązały się z tematyką prasoznawczą.

Problematyce historycznej na łamach „Panoramy Północy” poświęcony był referat mgr Magdaleny Żmijkowskiej (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). Autorka dokonała analizy periodyku i wskazała główne kategorie tematyczne dotyczące wydarzeń sprzed 1956 roku — daty powstania pisma. Wśród nich dominowały informacje związane z II wojną światową. Ważne miejsce zajmowały też wyniki badań archeologicznych, popularyzacja obchodów 550. rocznicy bitwy pod Grunwaldem i 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, a także historia polskiego komunizmu. Referat dr Jolanty Dzierżyńskiej-Mielczarek (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), pod tytułem: „Ekonomiczne ograniczenia wolności mediów lokalnych” dotyczył rynku prasy, radia i telewizji. Prelegentka, rozpatrując obecne realia funkcjonowania mediów (m.in. kwestia koncentracji własności, komercjalizacja i spadek rentowności działalności), najwięcej uwagi poświęciła sprawom czasopiśmiennictwa. Ostatni referat zaprezentowany pierwszego dnia konferencji, poruszający zagadnienia z zakresu prasoznawstwa, wygłosił dr Jarosław Centek (Uniwersytet Mikołaja Kopernika). Stanowił on przyczynek do badań nad cenzurą w odniesieniu do czasopism z dziedziny modelarstwa kartonowego przed 1989 rokiem. Autor scharakteryzował trudności, które napotykali twórcy tego rodzaju pism i sposoby przez nich stosowane w celu uniknięcia problemów z cenzurą. Wśród nich można wskazać rezygnację z publikowania modeli pojazdów niemieckich z czasów II wojny światowej i ukrywanie oznaczeń wskazujących na przynależność państwową maszyn amerykańskich.

Drugiego dnia konferencji obrady ponownie odbywały się w dwóch sekcjach, którym przewodniczyły: dr hab. Agnieszka Cieślikowa i dr hab. Katarzyna Tałuc (Uniwersytet Śląski w Katowicach). W ramach każdej sekcji zagadnienia prasoznawcze pojawiały się w jednym referacie spośród trzech wygłoszonych, wszystkie zaś chronologicznie dotyczyły okresu od 1945 do 2012 roku.

Wystąpienie mgr Mileny Śliwińskiej z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (w sekcji pierwszej) przybliżyło sytuację polskich pisarzy emigracyjnych po zakończeniu II wojny światowej. Choć uchwała Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie zalecała im nieogłaszanie swych utworów w kraju, to jednak niektórzy twórcy jej się nie podporządkowali i współpracowali z redagowanymi przez Iwaszkiewicza „Nowinami Literackimi”. W ramach drugiej sekcji dr Ireneusz Bieniecki (Akademia Pomorska w Słupsku) wygłosił referat pt.: „Formy oddziaływania i kształtowania poglądów wygodnych dla władzy w procesie szkolenia ideowo-politycznego i partyjnego na przykładzie jednostek ochraniających granicę morską PRL w latach 1965–1991”. Prelegent omawiając różnego rodzaju działania propagandowe (akcje odczytowe, projekcje filmów, gawędy, wieczory pytań) scharakteryzował również metodę oddziaływania za pomocą prasy, którą kadra dowódcza miała obowiązek prenumerować (np.: „Żołnierz Wolności” i „Przegląd Wojsk Lądowych”).

Trzy ostatnie referaty zostały wygłoszone w ramach posiedzenia plenarnego, któremu przewodniczył dr Marek Tobera (Uniwersytet Warszawski). Wystąpienia te, spośród których dwa związane były z tematyką z zakresu prasoznawstwa, dotyczyły lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, a także wydarzeń współczesnych.

Dr Barbara Centek (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) zaprezentowała referat poświęcony działalności wydawniczej Samorządu Studenckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Referentka przybliżyła czasopisma ukazujące się z inicjatywy uczelnianego samorządu w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia (m.in.: „Przechodzień” i „Biuletyn Informacyjny Samorządu”). Wskazała również ograniczenia, którym podlegało wydawanie periodyków, narzucane przez ówczesne władze państwowe i uczelniane. Referat zatytułowany: „O granicach wolności słowa w demokratycznej Polsce” wygłosiła mgr Edyta Lichomska z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Prelegentka próbowała przekonać słuchaczy, że także obecnie w Polsce wolność słowa bywa w niektórych przypadkach ograniczana. Wskazywała, że sankcjom karnym podlega krytyka władzy wyrażana np. na łamach periodyków, a „niewygodni” dla rządzących dziennikarze są eliminowani z upolitycznionych mediów publicznych.

Ważnym uzupełnieniem prezentowanych referatów były dyskusje, które stanowiły podsumowanie posiedzeń plenarnych i obrad w sekcjach. Uczestnicy konferencji wskazywali na potrzebę kontynuowania badań w poszczególnych zakresach, proponowali nowe ujęcia wybranych problemów, a także wskazywali na niedoskonałość aktualnie funkcjonujących ustaleń o charakterze metodologicznym.

Obrady podsumowała dr hab. Grażyna Wrona, prof. UP, wskazując m.in. na tematykę prezentowanych referatów, okresy, których dotyczyły, a także podkreślając istnienie wielu problemów zasługujących na naukowe opracowanie.

Prezentowane w trakcie trzeciej edycji konferencji „Niewygodne dla władzy...” referaty wykazały, że ograniczanie wolności słowa to problematyka interesująca znaczny krąg badaczy i umożliwiająca prowadzenie badań odnoszących się do różnych aspektów. Wśród nich ważne miejsce zajmują zagadnienia z zakresu prasoznawstwa, o czym świadczy fakt, że kwestie dotyczące prasy i czasopiśmiennictwa pojawiły się w ponad połowie referatów wygłoszonych na ostatnim toruńskim spotkaniu „z cenzurą”.

